

Danuta Kowalczyk

Dysfunkcje współczesnej rodziny z perspektywy statystyki sądowej

Wychowanie w Rodzinie 5, 109-121

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

DANUTA KOWALCZYK

Uniwersytet Opolski

Dysfunkcje współczesnej rodziny z perspektywy statystyki sądowej

Dysfunctions of the contemporary family
from the perspective of judicial statistics

Abstract: The problems connected with the dysfunctions of the contemporary family are the subject of the study. Judicial statistics related mostly to the proceedings of family courts have been employed in the analysis. Emphasis has been placed on the problems related to the marital bond and parental responsibility. Statistical data suggests that there are some negative phenomena in both of these realms. Divorce and separation still constitute the cause of the incompleteness of family environments. The level of court interference in how parental responsibility is exercised which serves to protect children from the hazards of the lack of proper care is still not decreased.

Keywords: family, family court, dysfunctions, marital bond, parental responsibility.

Środowisko tworzone przez rodzinę uznaje się powszechnie za najkorzystniejsze dla rozwoju jednostki w każdym wieku. Już przez sam fakt, iż jest pierwszym środowiskiem, z jakim ona się styka – jego rola jest znacząca. W nim więc najwcześniej odbywa się odkrywanie świata oraz nabywanie różnorodnych kompetencji do działania, a zachowania członków rodziny stają się wzorem dla pełnienia określonych ról w dorosłym życiu. Ponadto stwarza ono najlepsze warunki do zaspokajania potrzeb zarówno dzieci, jak i dorosłych. Niezależnie od wieku, wsparcie najbliższych umożliwia pokonywanie wielu trudności życiowych w osiągnięciu osobistych celów.

Podstawą wspólnotowej egzystencji członków rodziny jest bez wątpienia szczególna więź, jaka ich łączy, wzmacniająca poczucie bliskości, przywiązania, a zarazem zwiększająca możliwości wzajemnego wpływu. Szczególnie dwa jej wymiary – małżeńska i rodzicielska – mają istotny wpływ na stabilność układu rodzinnego, a także efektywność realizowanych zadań, związanych z socjalizacją oraz wychowaniem młodego pokolenia¹. Doświadczenia kształtowane w tym środowisku determinują bowiem kierunek aktywności dziecka, a z pedagogicznego punktu widzenia mogą one stymulować do konstruktywnych działań, albo wręcz przeciwnie, wyzwać tendencje do negatywnych form zachowań, społecznie nieakceptowanych.

Mikrosystem rodzinny nie jest czymś zamkniętym, podlega zewnętrznym wpływom, toteż wszelkie zmiany dokonujące się w szerszej strukturze społecznej odbijają się echem na jego funkcjonowaniu. Wskutek trudności z uzyskaniem zatrudnienia powiększa się liczba rodzin żyjących w ubóstwie, tym samym wychowujące się w tych warunkach dzieci mają ograniczone możliwości własnego rozwoju². Z kolei migracje zarobkowe są szansą na poprawę sytuacji finansowej, ale przyczyniają się do czasowej nieobecności jednego z rodziców lub obojga, co nie jest obojętne dla kształtowania się więzi między nimi i dziećmi³. W obu więc przypadkach, tj. pozostawania w niedostatku bądź poszukiwania możliwości zarobkowych poza krajem, wzrasta również zagrożenie dla ich trwałości, gdyż w tej sytuacji istnieje dość duże ryzyko pojawienia się konfliktów wewnątrzrodzinnych, prowadzących do dezintegracji.

O skali problemów, trudności przeżywanych przez rodzinę świadczą dane statystyczne z działalności sądów powszechnych w naszym kraju. A ponieważ właściwy dla ich rozpoznawania jest sąd rodzinny⁴, dlatego przede wszystkim dane z jego działalności stanowią źródło o nich wiedzy. Obejmować one będą lata od 2004 do 2008, czyli pięcioletni okres sprawoz-

¹ J. Rostowski, *Współczesne przemiany rozumienia związku małżeńskiego*, [w:] T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2009, s. 25; M. Plopa, *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej, Elbląg 2004, s. 241.

² S. Kawula, *Człowiek w relacjach socjopedagogicznych*, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapi”, Toruń 2004, s. 160.

³ Z. Kawczyńska-Butrym, *Migracja – szansa czy zagrożenie rodziny*, [w:] W. Muszyński, E. Sikora (red.), *Małżeństwo i rodzina w ponowoczesności. Szanse – zagrożenia – patologie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 119.

⁴ Prawo o ustroju sądów powszechnych. Dz. U. z dn. 12 września 2001 r., Nr 98, poz. 1070.

dawczy. Jednak z uwagi na szeroki zakres spraw rodzinnych rozstrzyganych w postępowaniu sądowym, niezbędne stają się zawężenia podejmowanych w niniejszym opracowaniu rozważań. Koncentrować się one będą na analizie danych dotyczących spraw, które wskazują na zaburzenia więzi małżeńskiej oraz na nieprawidłowości w sposobie sprawowania funkcji rodzicielskich. Ich wybór uwarunkowany jest tym, iż jakość relacji małżeńskich i rodzicielskich stanowi istotny wskaźnik wychowawczego funkcjonowania środowiska rodzinnego⁵. W interpretacji danych statystycznych wykorzystano również własne doświadczenia zawodowe z pracy w rodzinnym ośrodku diagnostyczno-konsultacyjnym, tj. specjalistycznej placówce działającej na potrzeby sądu w zakresie diagnozy, poradnictwa i opieki specjalistycznej w sprawach nieletnich oraz w zakresie przeciwdziałania i zapobiegania demoralizacji⁶.

Zgromadzona wiedza o rodzinie nie pozostawia wątpliwości, iż pełna jej struktura jest najbardziej pożądana z punktu widzenia potrzeb rozwojowych dziecka. Uczestnictwo obojga rodziców w opiece i wychowaniu zapewnia korzystniejsze warunki rozwoju już przez sam fakt wspólnej troski o niego, a także zaangażowanie w życie rodzinne. Oczywiście, wiele komponentów tego środowiska będzie decydowało o jakości tworzonych przez nich warunków wychowawczych, lecz stała nieobecność jednego z rodziców z konieczności wymusza inny ich układ. Dziecko wzrastające pod opieką jednego z rodziców jest na ogół pozbawione lub ma ograniczone doświadczenia z relacji z drugim, co m.in. nie pozostaje bez wpływu na kształtowanie własnej tożsamości⁷.

Jakie mogą być przyczyny zaburzonej struktury środowiska rodzinnego ukazują dane statystyczne z działalności sądów w zakresie rozpoznawania spraw o rozwód, separację, ustalenie ojcostwa oraz obowiązku alimentacyjnego. Zostaną one przedstawione z uwzględnieniem ilości wpływu tego typu powodztw do sądu, gdyż samo jego złożenie świadczy już o istnieniu konfliktów, których rozstrzygnięcia oczekuje się w sposób formalny, poprzez

⁵ S. Kawuła, *Problematyka i składniki pomiaru środowiska rodzinnego*, [w:] S. Kawuła, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1997, s. 73.

⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie organizacji i zakresu działania rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych, Dz. U. z 2001, Nr 97, poz. 1063.

⁷ B. Harwas-Napierała, *Wykorzystanie wiedzy psychologicznej o rozwoju człowieka w odniesieniu do rodziny*, [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Wiedza z psychologii rozwoju człowieka w praktyce społecznej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2002, s. 85.

zastosowanie środków prawnych, a nie w drodze osobistego porozumienia. Te dane zawiera tabela 1.

Tabela 1. Wybrane rodzaje spraw rozstrzyganych przez sądy rodzinne w latach 2004–2008 (wg liczby ich wpływu)

Rodzaje spraw	Lata				
	2004	2005	2006	2007	2008
Rozwody*	106 084	106 756	93 806	95 220	97 075
Separacje**	23 001	20 695	11 004	9 173	7 949
O ustalenie ojcostwa i roszczenia z tym związane	5 676	7 210	5 735	5 581	6 762
O ustalenie obowiązku alimentacyjnego	54 919	79 398	62 013	54 233	57 671

* od 1991 rozpoznawane przez sądy okręgowe.

** wprowadzone w 1999 r., rozstrzygane przez sądy okręgowe.

Źródło: opracowanie własne na podstawie rocznych informacji Ministerstwa Sprawiedliwości o działalności sądów powszechnych.

Jednym z powodów niepełności środowiska rodzinnego są rozwody, będące konsekwencją rozpadu więzi małżeńskiej. Z analizy statystyki sądowej wynika, iż w przeciągu pięciu analizowanych lat nieznacznie zmalał ich wpływ. Najwięcej pozwów o rozwód wpłynęło do sądów okręgowych w roku 2005, czyli 106 756; nieco mniej w 2004 roku, tj. 106 084. W 2006 roku nastąpił wyraźny spadek w tej kategorii spraw (93 806), a ponownie zaczęły one nieznacznie wzrastać w kolejnych latach, tj. w 2007 (95 220) oraz rok później (97 075).

Instytucja separacji stanowi drugą drogę postępowania sądowego dla uzyskania formalnego potwierdzenia rozkładu pożycia małżeńskiego. Skutki są podobne, jak w przypadku rozwodu z jednym wyjątkiem, nie można zawrzeć powtórnego związku małżeńskiego (Dział V. Separacja, art. 61. §2 K.r.o.)⁸. Istnieje jednak ewentualność zniesienia separacji na zgodne żądanie małżonków, co przywraca poprzedni stan prawny między nimi. Ogólnie rzecz biorąc, wpływ spraw o separację, w porównaniu do rozwodów, kształtuje się na znacznie niższym poziomie. Najwięcej tego rodzaju pozwów wpłynęło w roku 2004, co wyraża się liczbą 23 001, w następnym roku zaczynają maleć wynosząc – 20 695. W dalszym okresie sprawozdawczym

⁸ *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, oprac. M. Jakubek, Stan prawny na dzień 15 lipca 2009 r., Lubelskie Wydawnictwo Prawnicze, Lublin 2009.

sukcesywnie spada ich liczba, w roku 2006 prawie o połowę w stosunku do dwóch wcześniej analizowanych lat (11 004). W roku 2007 wpłynęło jeszcze mniej, tj. 9 173 pozwów o separację, podobnie jak i w 2008 r. (7 949).

Pomimo iż instytucja separacji daje szanse na odwracalność sytuacji rodzinnej, lecz tak samo jak rozwód jest wskaźnikiem toczących się wewnątrz niej procesów dezintegracyjnych. Wprawdzie przeciwwskazaniem do ich orzeczenia w każdym przypadku jest dobro małoletnich dzieci, ale zastosowanie tej przesłanki (jednej z wielu) nie oznacza jednoczesnej konsolidacji rodziny. Jeśli przyczyny konfliktów małżeńskich nie zostaną w sposób konstruktywny rozstrzygnięte, to nadal będą one miały destruktywny wpływ na trwałość układu rodzinnego, rzutując zarazem na jego wychowawczą wydolność. Szczególnie, iż na negatywne skutki funkcjonowania w konfliktowej atmosferze, wywołującej poczucie niepewności i braku bezpieczeństwa, są narażeni najmłodszy, w rezultacie czego może to ujawniać się różnego typu zaburzeniami w procesie ich socjalizacji.

Na inne przyczyny, pozbawiające dzieci pełnego środowiska rodzinnego wskazują sprawy dotyczące sądowego ustalenia biologicznego ojcostwa. Wpływ tych spraw kształtuje się w granicach od 5 tys. – do ponad 7 tys. rocznie. Największy był on w 2005 r., kiedy wynosił 7 210 spraw, uległ zmniejszeniu w 2008 roku, bo wówczas obejmował 6 762 spraw do rozstrzygnięcia. W pozostałych analizowanych latach liczba złożonych powództw tego rodzaju utrzymywała się na zbliżonym poziomie, czyli w roku 2004 – 5 676; w roku 2006 – 5 735; w roku 2007 – 5 581. Niewątpliwie dochodzenie ojcostwa dziecka w drodze postępowania sądowego oznaczać może brak porozumienia między rodzicami w tej kwestii bądź poczucia odpowiedzialności rodzicielskiej za własne potomstwo. Kodeks rodzinny i opiekuńczy przyznaje zarówno matce, jak i ojcu prawo do sądowego uregulowania kwestii biologicznego ojcostwa, szczegółowo precyzując, w jakich sytuacjach może to nastąpić (Oddział 2. Ojcostwo. K.r.o.). Takie prawo przysługuje również dziecku, po spełnieniu określonych warunków zawartych w unormowaniach prawnych wymienionego kodeksu. Kiedy zagrożone jest jego dobro lub wymagają tego względy społeczne, wtedy z powództwem o uznanie, zaprzeczenie ojcostwa lub ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa występuje również prokurator (art.86. K.r.o). Niemniej konflikty na tym tle są raczej czynnikiem wykluczającym możliwość stworzenia środowiska rodzinnego przez biologicznych rodziców.

Obowiązkiem rodziców jest zapewnienie dziecku warunków materialnych do rozwoju, odpowiednio do jego wieku i uzasadnionych potrzeb, lecz

nie wszyscy wykazują się odpowiedzialnym stosunkiem wobec własnego potomstwa. Związane z tym roszczenia, w statystyce sądowej obejmują trzy rodzaje spraw, mianowicie: o orzeczenie obowiązku alimentacyjnego, zmiany orzeczenia w zakresie alimentacji oraz o ustalenie wygaśnięcia obowiązku alimentacyjnego. Szczególnie pierwszy ich rodzaj wydaje się interesujący z punktu widzenia podjętej problematyki. Dane odnośnie do wpływu spraw do rozstrzygnięcia w postępowaniu sądowym o ustalenie obowiązku alimentacyjnego były najwyższe w 2005 roku, gdyż złożono 79 392 powództw o te świadczenia. W kolejnych latach analizowanego okresu sprawozdawczego osiągają one mniejsze wartości liczbowe. W 2006 roku – wpłynęło 62 013 spraw, w 2008 roku – 57 671 powództw, a najniższy wpływ zanotowano w roku 2004 – 54 919, i w roku 2007 – 54 233 pozwów.

Uchylenie się od ponoszenia kosztów materialnego zabezpieczenia potrzeb dzieci nie jest więc czymś incydentalnym. O skali tego zjawiska bardziej szczegółowo informują dane statystyczne odnośnie do liczby orzeczonych świadczeń alimentacyjnych oraz liczby dzieci, których one dotyczą. W zestawieniach statystycznych dopiero od 2006 roku zaczęto je umieszczać, więc w tym przypadku dane z trzech lat stanowią przedmiot analizy. Jak się okazuje, w pierwszym roku sprawozdawczym orzeczono alimentację w 17 490 sprawach, w stosunku do 26 904 dzieci. Te proporcje utrzymują się również w następnych latach, mimo ich nieznacznego spadku, zawsze jednak liczba dzieci objętych świadczeniem alimentacyjnym przewyższa liczbę spraw, w których je ustalono. W roku 2007 uwzględniono omawiane roszczenia w 15 297 sprawach, orzeczenia dotyczyły 24 179 małoletnich dzieci. Niewiele więcej było orzeczonych alimentów w 2008 roku, czyli w 15 857 sprawach, odnośnie do 23 560 dzieci. Na podstawie porównania powyższych danych można wnioskować, iż część dzieci objęta obowiązkiem alimentacyjnym pochodzi z rodzin wielodzietnych. Wymiar niezaspokojonych potrzeb materialnych ma z pewnością indywidualny charakter, choć każdorazowo łączy się z ograniczeniami finansowymi.

Brak wypełniania obowiązku alimentacyjnego sygnalizuje nieprawidłowości w pełnieniu władzy rodzicielskiej, utrudniając nawiązanie współpracy w innych sferach jej wykonywania. Zwłaszcza iż spór o zakres partycypacji w kosztach utrzymania potomstwa nie jest jedynym obszarem konfliktogennym pojawiającym się w relacjach pomiędzy rodzicami. Wypracowanie wspólnych decyzji w kwestii edukacji, leczenia czy zarządu majątkiem osobistym dziecka staje się częstokroć bardzo problematyczne w obliczu prezentowania odmiennych w tym względzie poglądów. Wtedy wystąpienie do

sądu opiekuńczego jest niezbędne, aby podjąć stosowne decyzje dla uregulowania sytuacji dziecka, zapobiegając tym samym dalszej dezorganizacji jego środowiska domowego.

Przechodząc do przedstawienia niektórych spraw z zakresu stosunków między rodzicami a dziećmi zaznaczyć trzeba, iż przedmiotem zainteresowania będą dane statystyczne odnoszące się do tych, już rozpoznanych przez sądy rodzinne. W pierwszej kolejności będą obejmowały ogólną liczbę danego rodzaju spraw w analizowanym okresie sprawozdawczym jego działalności, zawiera je tabela 2. Pogłębieniem tej problematyki są dane statystyczne ilustrujące liczbę dzieci, których one dotyczyły, ujęte w tabeli 3.

Tabela 2. Wybrane rodzaje spraw opiekuńczych rozpoznanych przez sądy rodzinne w latach 2004–2008

Rodzaje spraw	Lata				
	2004	2005	2006	2007	2008
Rozstrzygnięcie o istotnych sprawach dziecka w braku porozumienia między rodzicami	2 849	3 109	1 602	1 124	901
Zmiana wyroku rozwodowego w przedmiocie wykonywania władzy rodzicielskiej	1 035	1 191	1 480	1 616	1 753
Ustalenie kontaktów z małoletnim	2 735	2 545	2 242	1 917	1 987
O zmianę kontaktów z małoletnim	–	–	237	415	529
Pozbawienie, zawieszenie, ograniczenie władzy rodzicielskiej	23 620	25 120	28 332	28 993	29 070
Przywrócenie władzy rodzicielskiej	2 198	2 083	2 091	2 401	3 354

Źródło: opracowanie własne na podstawie rocznych informacji Ministerstwa Sprawiedliwości o działalności sądów powszechnych.

Z analizy danych statystycznych dotyczących działalności sądów rodzinnych wynika, iż rozstrzygnięcie o istotnych sprawach dziecka w braku porozumienia między rodzicami obejmuje mniejszy pod względem ilościowym zakres postępowania niż dotychczas przedstawione. Liczba rozpoznanych tego rodzaju spraw była najwyższa w 2005 roku – 3 109, obejmowała też najwięcej małoletnich, tj. 3 937. Rok wcześniej, czyli w 2004 roku wydano orzeczenia w 2 849 sprawach, w stosunku do 3 523 dzieci. Od 2006 roku ulegają one zmniejszeniu, rozpoznano 1 602 sprawy dotyczące takiej samej liczby dzieci, w 2007 roku – 1 124 spraw, w których wydano orzeczenia odnoszące się

do sytuacji opiekuńczo-wychowawczej 1 480 dzieci oraz w 2008 roku – 901 spraw w stosunku do 1 102 małoletnich.

Tabela 3. Wybrane sprawy opiekuńcze rozpoznane przez sądy rodzinne w latach 2004–2008 z uwzględnieniem liczby małoletnich, których dotyczą.

Rodzaje spraw	Lata				
	2004	2005	2006	2007	2008
Rozstrzygnięcie o istotnych sprawach dziecka w braku porozumienia między rodzicami	3 523	3 937	1 602	1 480	1 102
Zmiana wyroku rozwodowego w przedmiocie wykonywania władzy rodzicielskiej	1 478	1 687	2 162	2 419	2 589
Ustalenie kontaktów z małoletnim	4 157	3 765	3 220	2 954	2 925
O zmianę kontaktów z małoletnim	–	–	307	614	692
Pozbawienie, zawieszenie, ograniczenie władzy rodzicielskiej	41 401	44 029	48 204	49 916	48 250
Przywrócenie władzy rodzicielskiej	3 753	3 575	3 538	3 994	5 495

Źródło: opracowanie własne na podstawie rocznych informacji Ministerstwa Sprawiedliwości o działalności sądów powszechnych.

Odrębnym rodzajem spraw rodzinnych rozstrzyganych w postępowaniu sądowym są konflikty o dziecko, będące następstwem rozpadu więzi małżeńskiej rodziców. Obejmują one m.in. kwestie wykonywania władzy rodzicielskiej, miejsca zamieszkania i kontaktów z dzieckiem. Konsekwencją rozwodu lub separacji jest na ogół oddzielne zamieszkiwanie rodziców, więc istnieje konieczność ustalenia, które z nich będzie wykonywało bezpośrednią opiekę nad dzieckiem, a w jakim zakresie będzie w tym uczestniczył ten, nie sprawujący funkcji głównego opiekuna. Pomimo iż w wyroku rozwodowym lub o separację są zawarte ustalenia w przedmiocie wykonywania władzy rodzicielskiej, to nie zawsze są one zgodne z oczekiwaniami rodzica i akceptowane przez niego. Ponadto zmiany w organizacji życia rodzinnego po ustaniu małżeństwa, orzeczonego wyrokiem sądowym, a także sposób postępowanie rodzica wobec dziecka, mogą być wskazaniem do innych rozwiązań w kwestii opieki nad nim. Zagrożeniem dla unormowania sytuacji dziecka oraz jego przystosowania się do funkcjonowania w warunkach niepełnego środowiska jest dalsza eskalacja konfliktu między rodzicami i posługiwanie się nim w walce przeciwko osobie drugiego z nich. Nieuniknio-

na w tych okolicznościach destabilizacja sytuacji opiekuńczo-wychowawczej rodzi ryzyko pojawienia się różnych form zaburzeń w zachowaniu dziecka.

Biorąc pod uwagę dane statystyczne z działalności sądów, zauważyć można sukcesywny wzrost rozpoznawanych spraw dotyczących powództwa o zmianę wyroku rozwodowego, w przedmiocie wykonywania władzy rodzicielskiej. Ilościowo przedstawia się to następująco: w roku 2004 – 1 035; 2005 roku – 1 191; 2006 roku – 1 480; 2007 roku – 1 616; 2008 roku – 1 753 sprawy. Z kolei odpowiednio wyższa była liczba dzieci, których sytuacja z tego powodu była rozpatrywana w toku postępowania sądowego. Obejmowała ona 1 478 małoletnich w 2004 roku; zwiększając się w kolejnych latach, tj. do 1 687 w 2005 roku; 2 162 w 2006 roku; 2 419 w 2007 roku; 2 589 w 2008 roku.

Rodzicom i dzieciom przysługuje prawo oraz obowiązek do utrzymywania wzajemnych kontaktów w różnej formie, chyba że istnieją w tym względzie przeciwwskazania, głównie z powodu zagrożenia dobra najmłodszych (art. 113. K.r.o.). Dla niektórych rozwiedzionych rodziców lub żyjących w rozłączeniu z innych powodów (np. wskutek rozpadu konkubinatu) to kolejne źródło konfliktów, rozstrzyganych w drodze postępowania sądowego. Na przestrzeni pięciu analizowanych lat obniżał się wskaźnik liczbowy rozpoznanych spraw o ustalenie kontaktów z małoletnim. W 2004 roku zapadły postanowienia sądowe w 2 735 sprawach, w następnym – 2 545. Niewiele mniej, bo 2 242 sprawy rozpoznano w 2006 roku, a w 2007 roku wydano orzeczenia w 1 917 oraz rozpatrzono 1 987 spraw w 2008 r. Ponownie liczba dzieci, których one dotyczyły była znacznie wyższa, tzn. obejmowała 4 157 małoletnich w 2004 roku; 3 765 – w 2005 roku; 3 220 – w 2006 roku; 2 954 – w 2007 roku; 2 925 – w 2008 roku.

Zaznaczyć trzeba, iż obserwowany spadek spraw o ustalenie kontaktów z małoletnim był pozorny, gdyż od 2006 roku wydzielono w zestawieniach statystycznych te, odnoszące się wyłącznie do ich zmiany. Ilustrują je następujące wskaźniki liczbowe: w 2006 roku rozpoznano pod tym kątem 237 spraw dotyczących 307 małoletnich, w 2007 roku wydano postanowienia w 415 sprawach, w których rozstrzygano o sytuacji 614 dzieci, a w 2008 roku obejmowały one 529 spraw oraz 692 małoletnich. W efekcie rosnącej liczby rozpoznawanych spraw o zmianę kontaktów z dzieckiem zwiększał się ogólny wymiar tego rodzaju orzeczeń sądowych.

Analizowane powyżej dane statystyczne wskazują przede wszystkim na skalę problemu związanego z brakiem uregulowanych kontaktów dziecka z rodzicem, kiedy nie zamieszkuje z nim wspólnie. I choć nie informują o przyczynach, jakie do prowadziły do ingerencji sądu w przedmiotowej

sprawie, ale pozostają w ścisłym związku ze sposobem sprawowania władzy rodzicielskiej. Zasadniczo każdy z rodziców, nie tylko pełniący funkcję bezpośredniego opiekuna, kierując się chęcią odwetu na byłym partnerze, może postępować niezgodnie z potrzebami dziecka. Rywalizacja o dziecko, dążenie do wyłączności w opiece nad nim to przykłady uruchamianych zachowań utrudniających wypracowanie konstruktywnej współpracy w sprawach dziecka, także w zakresie jego kontaktów z rodzicem. Dlatego w sytuacji ostrej walki rodziców, prawo rodzinne przewiduje zarówno możliwość zobowiązania ich do określonego postępowania, jak i skierowania na terapię do specjalistycznej placówki (art. 113 K.r.o.), aby kontakty z dzieckiem mogły być faktycznie realizowane oraz przebiegać bez zakłóceń. W postanowieniu sądowym mogą również zostać określone ograniczenia, jakim są one poddane (np. tylko w obecności drugiego rodzica), włącznie z całkowitym zakazem spotykania się z dzieckiem.

Z mocy prawa obojgu rodzicom przysługuje władza rodzicielska, zobowiązując ich do troszczenia się i dbałości o każdą sferę rozwoju dziecka, sprawowana do czasu uzyskania przez niego pełnoletniości (art. 93§1 i art. 92 K.r.o.). Niewłaściwe jej wykonywanie stanowi podstawę do ingerencji sądu opiekuńczego wobec obojga lub jednego z nich. Do najostrzejszych środków należy pozbawienie władzy rodzicielskiej mające zastosowanie w tych przypadkach, kiedy jest ona nadużywana lub w wyniku stwierdzenia rażących zaniedbań w opiece nad dzieckiem, bądź występowania trwałej przeszkody uniemożliwiającej sprawowanie związanych z nią powinności (art. 111§1 K.r.o.). Brak trwałego zainteresowania się dzieckiem przez rodziców, pomimo udzielonej im pomocy w wywiązywaniu się ze swoich obowiązków, jest także podstawą do pozbawienia ich jej wykonywania (art. 111§1a K.r.o.). Sąd opiekuńczy ma również uprawnienia do wprowadzenia szeregu ograniczeń w sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej, np. poprzez określenie czynności, które wymagają jego zezwolenia, czy poddając je stałej kontroli poprzez nadzór kuratora albo wydanie zarządzenia o umieszczeniu małoletniego w środowisku rodziny zastępczej, bądź w placówce opiekuńczo-wychowawczej (art. 109 K.r.o.). Z kolei, gdy występuje czasowa trudność w pełnieniu pieczy rodzicielskiej (np. spowodowana osobistą sytuacją rodzica), może zostać ona zawieszona do czasu ich ustania (art. 110 K.r.o.). Jeśli istnieją ku temu przesłanki, uwarunkowane dobrem małoletniego dziecka, to każdy z wymienionych środków, obejmujących regulację sfery uprawnień rodzicielskich jest orzekany w wyroku rozwodowym, o separację (art. 112 K.r.o.), jak i ustalającym pochodzenie dziecka (art. 93§2 K.r.o.).

Spośród spraw opiekuńczych rozpoznawanych przez sądy rodzinne do znaczących pod względem ilościowym należą te o pozbawienie, zawieszenie i ograniczenie władzy rodzicielskiej. Ujmowane są łącznie w statystycznym opracowaniu, wskazującym na coroczny ich przyrost w analizowanym okresie sprawozdawczym. Ogólna liczba rozpoznanych tego rodzaju spraw wynosiła 23 620 w 2004 roku, zwiększając się do 25 120 w 2005 roku, następnie do 28 332 w 2006 roku, a w niewielkim stopniu wzrosła w 2007 roku (28 993) i w 2008 roku (29 070). Na zdecydowanie wyższym poziomie kształtowały się wskaźniki liczbowe odnośnie do dzieci, których one dotyczyły, czyli w 2004 roku obejmowały sytuację opiekuńczo-wychowawczą 41 401 małoletnich, w 2005 roku – 44 029, w 2006 roku – 48 204, w 2007 roku – 49 916, w 2008 roku – 48 250.

Wprawdzie z każdym relacjonowanym dotąd rozstrzygnięciem sądowym w sprawie władzy rodzicielskiej wiąże się zmiany w sytuacji dziecka, ale najbardziej radykalne są w następstwie tych, ograniczających lub pozbawiających rodziców uprawnień do jej bezpośredniego wykonywania. Charakter występujących nieprawidłowości jest zarazem bezwzględny przeciwskazaniem do pozostawienia go w dotychczasowym środowisku rodzinnym. W przypadku, gdy ustaną przyczyny będące podstawą do takiej ingerencji sądu, istnieje możliwość przywrócenia władzy rodzicielskiej (art. 111§ 2 K.r.o.).

Jak z kolei przedstawiają się sądowe regulacje władzy rodzicielskiej w ograniczeniu na poszczególne rodzaje orzekanych środków ukazują dane w poniższej tabeli (por. Tab. 4).

Tabela 4. Orzeczenia sądów rodzinnych w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej w latach 2004–2008.

Rodzaje spraw	Lata				
	2004	2005	2006	2007	2008
Pozbawienie władzy rodzicielskiej	5 969	6 702	7 448	7 840	8 257
Zawieszenie władzy rodzicielskiej	7 28	733	744	756	608
Ograniczenie władzy rodzicielskiej	16 639	17 544	20 028	20 541	20 026

Źródło: opracowanie własne na podstawie rocznych informacji Ministerstwa Sprawiedliwości o działalności sądów powszechnych.

Z porównania danych statystycznych wynika, iż postanowienia sądowe o zawieszeniu władzy rodzicielskiej są bez wątpienia najrzadziej orzekane. W roku 2004 wydanych było 728 wymienionych orzeczeń, minimalnie więcej w następnych latach, tj. w roku 2005 wynosiły one 733, w 2006 roku –

744, w 2007 roku – 756. Ostatni rozpatrywany rok sprawozdawczy charakteryzuje się spadkiem tego rodzaju postanowień, bo w 2008 roku było ich 608.

O wiele częściej w praktyce sądowej orzekane są postanowienia o pozbawieniu władzy rodzicielskiej. Zwłaszcza iż w przeciwieństwie do poprzednio analizowanych tutaj wyraźnie wzrasta ich liczba. W pierwszym, analizowanym roku sprawozdawczym z działalności sądu rodzinnego, tzn. w 2004 roku obejmowało to 5 969 orzeczeń, w 2005 roku wydano już **więcej, bo** 6 702, w 2006 roku zwiększyła się ich liczba do 7 448. Tendencje wzrostowe w tym zakresie utrzymywały się również w 2007 roku – 7 840, podobnie jak i w 2008 roku – 8 257.

Jednak najliczniejsze pod względem ilościowym są orzeczenia sądu o ograniczeniu władzy rodzicielskiej, w większości rosnące w omawianym przedziale czasowym. W 2004 roku zawierały je postanowienia w 16 639 rozpoznanych sprawach, w następnym – 17 544. Jeszcze więcej zostało ich wydanych w 2006 roku – 20 028, oraz w 2007 roku – 20 541, a niewiele mniej w 2008 roku, czyli 20 026 orzeczeń.

Prezentowane dane statystyczne ukazują wybrane obszary praktyki sądowej związane z rozpoznawaniem spraw rodzinnych. Jednocześnie dostarczają one informacji o przejawach dezorganizacji środowiska rodzinnego, przebiegających na różnych płaszczyznach jego funkcjonowania. Wynika z nich, iż zarówno nieprawidłowości w sferze konstytuowania się więzi małżeńskiej, jak i wykonywania władzy rodzicielskiej są źródłem zagrożeń dla procesów wychowania oraz socjalizacji dzieci i młodzieży w warunkach domowych. Ten obraz dysfunkcji rodziny opiera się głównie na analizie niektórych danych statystycznych z działalności sądów rodzinnych, nie zawiera więc pełnego ich opisu, aczkolwiek wskazuje na występowanie niekorzystnych zjawisk w tworzonej przez nią środowisku. Rozpoznanie tych nieprawidłowości w toku postępowania sądowego jest o tyle istotne, że pozwala na podejmowanie działań ukierunkowanych na jej wspieranie poprzez różne formy udzielanej pomocy, włącznie z zobowiązaniem do udziału w specjalistycznej terapii, np. w zakresie kształtowania kompetencji rodzicielskich. Te zadania, realizowane przez organa pomocnicze wymiaru sprawiedliwości, m.in. zawodową i społeczną kuratelę sądową przy współpracy z innymi instytucjami, mogą przeciwdziałać tendencjom dezintegracyjnym środowiska rodzinnego. Wiadomo, iż żadna placówka nie zastąpi dziecku naturalnego środowiska rodzinnego, toteż wszelkie zabiegi zmierzające do poprawy jego funkcjonowania są z pewnością najlepszym rozwiązaniem, choć nie zawsze możliwym z powodu istniejących w nim patologii.

Bibliografia

- Harwas-Napierała B., *Wykorzystanie wiedzy psychologicznej o rozwoju człowieka w odniesieniu do rodziny*, [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Wiedza z psychologii rozwoju człowieka w praktyce społecznej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2002.
- Kawczyńska-Butrym Z., *Migracja – szansa czy zagrożenie rodziny*, [w:] W. Muszyński, E. Sikora (red.), *Małżeństwo i rodzina w ponowoczesności. Szanse – zagrożenia – patologie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008.
- Kawula S., *Człowiek w relacjach socjopedagogicznych*, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2004.
- Kawula S., *Problematyka i składniki pomiaru środowiska rodzinnego*, [w:] S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1997.
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, oprac. M. Jakubek, Stan prawny na dzień 15 lipca 2009 r., Lubelskie Wydawnictwo Prawnicze, Lublin 2009.
- Płopa M., *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej, Elbląg 2004.
- Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz. U. z dn. 12 września 2001 r., Nr 98, poz. 1070.
- Rostowski J., *Współczesne przemiany rozumienia związku małżeńskiego*, [w:] T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2009.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie organizacji i zakresu działania rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych, Dz. U. z 2001, Nr 97, poz. 1063.